

Partea III. Societate

Exilul ca modus vivendi: Petru Popescu și Jeffrey Eugenides

Miruna Ciocoi-Pop

Universitatea de Vest "Vasile Goldiș" din Arad

Abstract:

This article sets several guidelines for the coordinates of the exile, which becomes, in the case of many authors, a sine qua non condition of moral and spiritual survival. It is interesting that even though the exile, as a social and political reality, has disappeared, it still exists in the moral context of authors. In what follows I will underline the reasons why Petru Popescu and Jeffrey Eugenides cannot, from a spiritual point of view, break free from their status of exiles.

Keywords: exile; literature; culture; moral survival; social context.

Experiența exilului ocupă un loc de o importanță majoră în discursurile literare ale scriitorilor din varii spații culturale și este trăită adesea cel mai acut în scris. Interesant de observat este că în ciuda faptului că în cazul multora dintre acești autori condițiile socio-politice care au determinat exilul au dispărut, scriitorii în cauză nu se pot detașa, nu pot renunța spiritual vorbind la statutul de exilat. În prezenta lucrare vom trasa coordonatele spirituale și literare ale literaturii de exil produsă de doi autori de renume provenind din spații culturale radical diferite: Petru Popescu și Jeffrey Eugenides, primul refugiat din spațiul restrictiv al României comuniste în Statele Unite, cel de-al doilea provenind din spațiul cultural grec și aclimatizat în Statele Unite și ulterior în Germania. Deși au adoptat statutul de exilat din motive radical diferite, cei doi autori împărtășesc totuși câteva trăsături cheie: ambii tratează statutul de exilat ca pe un modus vivendi, și ambii reușesc să își creeze noi identități și orizonturi spirituale din această aparentă izolare socio-culturală.

Fixarea identitară în statutul de exilat însă poate părea uneori falsă, deoarece autorul se definește exclusiv prin ceea ce nu mai este, iar termenul de exil apare în acest context ușor superficial. Vrând să contracareze această superficialitate, dar în același timp recunoscând că statutul de exilat poate continua să existe și în ciuda dispariției condițiilor politice ce l-au cauzat, Edward Said trasează definiția exilului nu atât în termeni geografici cât metafizici, spirituali: „Exilații ... sunt ruși de rădăcinile lor, de țara lor, de trecutul lor. Ei nu au armate sau state, cu toate că sunt în căutarea lor. De aceea exilații simt nevoia să își reconstruiască viețile rupte, alegând să se vadă pe sine ca parte a unei ideologii mărețe sau a unui popor triumfant.”¹

Legătura dintre literatură și ideologie o găsim prezentată amănunțit în volumul „Biografia Ideii de Literatură” a lui Adrian Marino. Literatura poate fi mai lesne înțeleasă dacă este privită în contextul ei ideologic. În acest sens, Marino susține că literatura secolului douăzeci ar fi cea mai ideologizată: „Privind foarte de sus, ideea de literatură se îmbogățește considerabil. Ea pătrunde în zone până acum nefrecventate sau puțin parcurse de gândirea literară. Dar devierile, alterările și ecourile sunt atât de mari și grave, încât însăși ideea de literatură intră în criză. Progresul realizat pe un plan este anulat pe un altul.”² Cu alte cuvinte, legătura dintre literatură și ideologie este pe cât de benefică, pe atât de nefastă, fapt care explică succesul unor ideologii și insuccesul altora. În opinia lui Adrian Marino, în literatură sunt importante „inefabilul lingvistic” și „prezența ideilor” deopotrivă³. Literatura comparată sau *Geistesgeschichte* analizează în mod special influența ideologiei asupra literaturii. „Conținutul heteronomic cel mai caracteristic al ideii de literatură al secolului actual este, fără îndoială cel ideologic”, spune Adrian Marino⁴. Acest fenomen este vizibil în opera lui Petru Popescu, îndeosebi în romanele sale scrise în limba română, pe când autorul trăia într-un context politizat, în care mare parte din literatură era politizată și manipulată. Literatura în vremea comunistă era privită ca instrument de propagandă, însă Petru Popescu încearcă să combată acest curent prin romanele sale. Literatura este ideologică pentru că „este interpretată dar și interpretează la rândul său totalitatea datelor pe

¹ Said, Edward. *Reflections on Exile and Other Literary Essays*. Granta Books, London, 2000, 140.

² Marino, Adrian. *Biografia Ideii de literatură. Volumul 3*. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994, 159.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, 167.

care, într-o formă sau alta, ea le exprimă”⁵. Dacă literatura este ideologică, ea va fi automat și combativă, ideologia fiind prin natura ei împotriva cuiva sau a ceva. Marino susține că ideologia combate în vederea susținerii unui ideal și că ideologia este prin excelență politico-socială. Credem că aceste considerații pot fi aplicate la romanele lui Petru Popescu scrise în vremea comunistă, mai cu seamă la romanul „Dulce ca mierea e glonțul patriei”. Petru Popescu reușește să combată prin literatură și astfel prin convingerile sale ideologice, un întreg curent politic. Cărțile sale au un puternic impact asupra cititorilor tineri, care se identifică cu personajele create de el, și astfel impactul social la literaturii sale ca ideologie este unul de remarcă.

De altfel, ideologiile își găsesc forma materială în și prin text: „Există ideologii în text, ideologii ca text, ideologii ale textelor”, spune Adrian Marino⁶. Textele își au originea într-o ideologie și au totodată scopul de a o servi, cu alte cuvinte, textele sunt născute din ideologii și nasc ideologii. Totodată, subliniază Adrian Marino, textele sunt citite și recitite, astfel încât ideologia poate fi construită, dar și deconstruită prin text: „Situat într-o ideologie, textul poate chiar să lupte împotriva acestei ideologii”⁷.

Faptul că Petru Popescu devine cunoscut prin romanele scrise în vremea comunismului, ne face să ne îndreptăm atenția către capitolul dedicat legăturii dintre ideologie, literatură și politică din același volum al lui Adrian Marino, citat anterior, pentru a trasa liniile contextului social și politic în care scrie un autor care trăiește într-un regim totalitar. Adrian Marino vorbește despre o adevărată dilemă a literaturii în orice regim totalitar. Cu cât regimul este mai puternic, cu atât mai subordonată va fi literatura. Literatura vestică s-a bucurat de „libertățile formale burgheze”⁸, care i-au oferit libertate și au ferit-o de limitările și constrângerile impuse de regimurile totalitare. În cultura vestică, ideologia este extrapolată și considerată un instrument omniprezent de-alungul istoriei iar literatura este considerată un instrument perpetuu al ideologiei, chiar un „discurs”⁹ al acesteia. Însă, după cum subliniază Adrian Marino, „un nou vocabular critico-teoretic nu exprimă și idei efectiv noi despre ideologia literaturii”¹⁰.

Literatura devine în regimurile totalitare un instrument de propagandă a unei ideologii. Însăși concepția despre literatură se schimbă, astfel încât

⁵ Marino, Adrian. *Biografia Ideii de literatură. Volumul 3*. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994, 168.

⁶ Ibidem, 172.

⁷ Ibidem, 173.

⁸ Ibidem, 179.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

literatura devine un receptacul, o portavoce sau o „formă de acțiune”¹¹. În lumea vestică, latura pragmatic-behavioristă a literaturii, o transformă într-o parte integrantă a vieții, care are rolul de a incita oamenii la viață, să acționeze și să judece calitatea vieții, cu alte cuvinte, literatura are o puternică latură etică și socială: „Convingerea dominantă este că literatura trebuie să fie utilă, să acționeze. Ea trebuie să servească unui scop social-politic.”¹². Credem că literatura scrisă de Petru Popescu și efectele acesteia, se apropie mai de grabă de concepția franceză, existențialistă despre literatură, oferită de J.P. Sartre, care credea că literatura este scrisă întotdeauna cu o intenție și pentru cineva. Astfel, scopul literaturii este de a vindeca, de a modifica, de a contesta, de a întreba: „Se susține, în general, că literatura acțiunii este înlocuită cu literatura existenței, că evenimentele au pierdut mult din interes în favoarea existenței. Iar literatura oferă idealuri, pune probleme, trezește speranțe. Poate și fiindcă literatura este capabilă să ofere o soluție imaginară.”¹³ Romanul „Dulce ca mierea e glonțul patriei”, devenit bestseller, a făcut întocmai aceste lucruri sau a stârnit întocmai aceste reacții: cititorii tineri s-au identificat cu speranțele și aspirațiile către libertate ale protagonistului și astfel, romanul a incitat la gândire, la schimbare. Desigur, părerile pot fi diametral opuse, și autorul poate fi încadrat în nișa autorilor cultural-activiști din est, care transformă literatura într-o armă propagandistică, revoluționară și dă naștere unei adevărate „Widerstandsliteratur”.

Marea dificultate a scriitorilor din regimurile politice totalitare este nu doar teama de a fi încarcerat pentru ceea ce scrie, ci de a fi obligat să scrie ceea ce nu dorește. Acest tip de scriitor trăiește sub permanenta teroare de a scrie un text care se abate de la normele impuse de partid, pe de o parte, și dorința și chiar necesitatea transformată adesea în obsesie, de a scrie ceea ce gândește cu adevărat. Astfel, Petru Popescu devine un exilat în propriul său Mutterland, prins între normele impuse de partid și nevoia firească de libertate, specifică unui scriitor:

Există totuși o mare deosebire în relația literatură-libertate pentru scriitorul „angajat” în est, în regimurile totalitare comuniste, și în cele democratice din vest. Alternativa primului tip de scriitori este suprapunerea disciplinată sau renegarea umiltoare, în cazul unor erori ideologice (cazul, de pildă, al lui G. Lukàcs sau Jan Mukafovsky). Cine se încăpățânează să scrie

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem, 180.

¹³ Ibidem.

liber, să pledeze pentru „liberarea imaginației”, n-are altă posibilitate decât tăcerea, ratarea, neurastenica sau cel mult manifestarea ocazională, intermitentă, precum unii autori marginali, nonconformiști, toleranți la limita.”¹⁴

Credem că Petru Popescu se opune cenzurii ideologice, morale și politice, atât prin romanele scrise în România, cât și prin decizia sa de a părăsi țara și de a deveni astfel un scriitor exilat. El pledează astfel pentru un tip de literatură liberă și liberală. Desigur, situația intervenției statului în libertatea scrisului este incomparabilă, ca gravitate și ca efecte, dacă se compară estul și vestul. De altfel, Adrian Marino subliniază în volumul trei din „Biografia Ideii de Literatură” că enunțările generale despre moartea libertății odată cu reducerea la tăcere a literaturii sau, dimpotrivă, despre rolul artei servitoare, definesc și sunt reprezentative pentru secolul douăzeci. Cert este că literatura, prin multiplicitatea ei semantincă, îngăduie filtrarea ei prin mai multe ideologii. Credem, totuși, că Petru Popescu respinge literatura de tip „comandă”, pe care o consideră primitivă și alege calea exilului pentru a da frâu liber unor scrieri libere. Prin eroii săi, cel mai adesea tineri, aspiranți către libertate în toate formele ei, Petru Popescu răspunde la una dintre cele mai des întâlnite întrebări ale secolului douăzeci, și anume, ce poate face literatura sau care este rolul acesteia? În mod evident, romanele lui Petru Popescu au oferit o doză de libertate și de vis unui anumit segment de public consumator de literatură, în vremea regimului comunist. Dacă ideologia comunistă dictează, literatura oferă cititorului posibilitatea de a alege și de a gândi și se opune continuu manipulării și recuperării simpliste de idei deja formulate. Petru Popescu se opune politizării literaturii și scrierilor dictate politic, ceea ce reflectă personalitatea sa care refuză șablonizarea și uniformizarea literaturii impuse de comunism. Astfel el se apropie de o literatură „degajată prin antifrază”.¹⁵

În cuvintele Oanei Strugaru, “se poate observa ... transformarea exilului din condiție fizică în matrice de apartenență”¹⁶. Odată cu abandonul sau pierderea țării și culturii de origine, în lipsa unei noțiuni solide și coerente de acasă, exilatul își tratează exilul ca pe un cămin metaforic creându-și astfel noi repere identitare. Ruptura inițială de acel acasă identificat cu spațiul natal creează un vid existențial și o senzație permanentă de dezrădăcinare. Indiferent de ce factori sociali, politici sau culturali s-ar

¹⁴ Ibidem, 202.

¹⁵ Ibidem, 213.

¹⁶ Strugaru, Oana. *Exilul ca mod de existență. Andrei Codrescu în spațiul textual al dezrădăcinării*. Editura Muzeul Literaturii Române. București, 2013, 10.

schimba de-a lungul timpului, exilatul nu va părăsi niciodată acest spațiu spiritual al dezrădăcinării, “dimpotrivă, se va muta aici, lăsând în derizoriu experiența mundanului”¹⁷. Condiția de exilat exclude de la bun început posibilitatea de a prinde rădăcini oriunde în spațiul real. Permanența sentimentului de exil, în mult mai mare măsură decât exilul geografic real, îl transformă într-un etern venetic, în ciuda faptului că privit din exterior exilatul ar putea apărea ca perfect adaptat culturii adoptive. Indiferent cât de eficient integrat este în noua cultură, exilatul va simți în permanență o lipsă dureroasă, sfâșietoare, adânc înrădăcinată în propria ființă, sau în spusele lui Andrei Codrescu, exilatul va simți întotdeauna că “întreaga sa existență se întemeiază pe un vid”¹⁸.

Având în vedere că disidența exilatului ia adesea forma unei lupte a cuvintelor, nu este surprinzător că se pune adesea semnul egal între statutul de exilat și cel de scriitor. Exilul este mereu verbalizat și trăit prin scris, cuvântul fiind un spațiu identitar care compensează dureroasa pierdere a spațiului geografic sau cultural. Cuvântul devine astfel realitate, identitate, univers și stabilitate, și poate fi considerat unicul reper stabil al vieții exilatului. Apartenența la cultura adoptivă rămâne întotdeauna superficială, sau așa cum spune Mircea A. Diaconu, exilații rămân “în rădăcinați în dezrădăcinare”, suferind de un “complex al marginii”¹⁹. Orice încercare de integrare deplină în noul spațiu cultural va fi sortită eșecului datorită acestei încremeniri în dezrădăcinare: “Această conștientizare îl va situa mereu într-o margine, de unde va experimenta realitatea doar prin prisma unei absențe (fie a lui acasă sau a exilului însuși)”²⁰.

Exilatul experimetează deci realitatea cotidiană doar prin prisma experienței metafizice, amintind astfel de teoriile lui Derrida referitoare la textul infinit, și anume că nu există nimic în afara textului. Exilatul își raportează întreaga existență la o realitate care nu mai are esență decât în interiorul textului creat. Astfel el nu mai poate exista decât în interiorul textului, în interiorul acestei „matrice textuale”²¹, unde scriitorul este liber să își transforme propria experiență după bunul plac. Oana Strugaru subliniază faptul că exilatul poate deveni orice își dorește să devină, cu condiția să își păstreze atributele principale: înstrăinare, anxietate, nostalgie.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Codrescu, Andrei. *Dispariția lui “Afară”*. Un manifest al evadării. Univers, București, 1995, 46.

¹⁹ Diaconu, Mircea. *Cui i-e frica de Emil Cioran?* Cartea Românească, București, 2008, 24.

²⁰ Strugaru, Oana. *Exilul ca mod de existență. Andrei Codrescu în spațiul textual al dezrădăcinării*. Editura Muzeul Literaturii Române, București, 2013, 11.

²¹ Ibidem.

Chiar dacă țara natală devine din nou accesibilă, ca în cazul lui Petru Popescu, sau a fost accesibilă dintotdeauna, ca în cazul lui Eugenides, exilul nu este anulat, ci doar capătă noi valențe. Redobândirea spațiului natal aduce cu sine înțelegerea cutremurătoare că exilatul nu mai aparține de fapt spațiului pe care l-a părăsit și că o reîntoarcere nu i-ar oferi nimic altceva decât un nou exil. În același timp o reîntoarcere ar însemna și pierderea noilor repere identitare, a echilibrului atât de fragil construit în cadrul culturii adoptive. Dispariția ori absența exilului fizic duce la un nou exil, iar individul se vede din nou metaforic vorbind alungat din noua sa casă construită în propria dezrădăcinare. "Se nasc astfel chinuitoare interogații identitare, căci exilatul nu aparține nici țării natale față de destinul căreia a cunoscut o evoluție paralelă, dar nici exilului ca matrice identitară, căci aceasta și-a pierdut consistența"²².

Definind această criză identitară, Maria Letizia Cravetto (Cravatto, 2007: 18) notează că aici putem identifica motivul pentru care exilatul deformează realitatea în așa fel încât să poată integra în ea pierderea inițială. Chiar dacă spațiul cultural inițial este (din nou) accesibil, nostalgia aceluia acasă pierdut nu dispare niciodată din literatura de exil. Am putea chiar afirma că scriitorii în cauză caută exilul peste tot în jurul lor, îl construiesc în mod vădit și voluntar. Edward Said afirma că exilatul este definit astfel de propriul exil și refuză conștient apartenența²³. Astfel, fiecare spațiu imaginar și identitar creat în literatura exilului se deosebește radical de celelalte, deoarece exilul este întotdeauna imaginat și materializat prin prisma sensibilității caracteristice a fiecărui autor. Acesta este doar unul din motivele pentru care exilul apare recurent în literatura modernă și postmodernă, deoarece înglobează în înțelesul său aproape orice tip de alienare, de la cea geografică la cea politică, socială, culturală sau spirituală.

Interesant de observat este și evoluția literaturii de exil în contextul globalizării. Discursul contemporan ne-a familiarizat de mult cu imaginea "global village"-ului, a lumii fără frontiere, în care toți suntem cetățeni ai aceluiași spațiu geografic și general uman. Și totuși, se pare că pe măsură ce globalizarea devine o realitate de netăgăduit, exilul, sau sentimentul de alienare, devine și el din ce în ce mai acut. "Cum se mai poate vorbi astăzi despre exil, când acesta, ca experiență fizică, a dispărut din cele mai multe colțuri ale lumii ...?" se întreabă Oana Strugaru²⁴. Un posibil răspuns în

²² Ibidem, 12.

²³ Said, Edward. *Reflections on Exile and Other Literary Essays*. Granta Books, London, 2000, 143.

²⁴ Strugaru, Oana. *Exilul ca mod de existență. Andrei Codrescu în spațiul textual al dezrădăcinării*. Editura Muzeul Literaturii Române, București, 2013, 13.

acest sens ar fi simbioza dintre exil și identitate care se formează la nivelul conștiinței autorului. Exilul devine astfel un modus vivendi, o condiție naturală, asumată voit și conștient de către exilat, iar textul devine mediul fizic de trăire a exilului. Putem observa de asemenea o tendință de redefinire a termenului de exil, rezultată din modificarea permanentă a granițelor la nivel global, cu precădere în contextul postmodern unde “inscripția de granițe este considerată o activitate pur umană de natură textuală”²⁵.

Dincolo de orice factor politic sau social, exilul poate fi privit dintr-o dublă perspectivă: pe de o parte cea a izgonirii ori plecării voite din țara natală, și pe de altă parte ca o condiție spirituală și existențială a scriitorului. Aceste două perspective se combină pentru a da naștere exilului ca mod de existență situată în afara unei posibilități coerente de definire. Aceasta e situația și în opera celor doi autori propuși spre analiză, Popescu și Eugenides, ipostaza literară fiind dublă: cea a experienței directe, fizice a exilului, și cea de exil ca destin personal. Atât în cazul scriitorului român cât și în cel al autorului grec, exilul devine un pariu cu sine însuși care se dovedește a fi câștigător. Pentru ambii autori exilul a reprezentat o punte de lansare și o necesară detașare ideologică pentru (re)determinarea propriei personalități.

Bibliografie:

- Berg, Nancy. *Exile from Exile: Israeli Writers from Iraq*. State University of New York Press, 1996.
- Bethea, David M. *Joseph Brodsky and the Creation of Exile*, Princeton University Press, 2014.
- Ciocoi-Pop, Miruna. *Exil, Identitate și Imaginar în Operele lui Petru Popescu și Jeffrey Eugenides*. Teză de doctorat, Universitatea “Lucian Blaga”, Sibiu, 2016
- Marino, Adrian. *Biografia Ideii de literatură. Volumul 3*. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994.
- Said, Edward. *Reflections on Exile and Other Literary Essays*. Granta Books, London, 2000.
- Strugaru, Oana. *Exilul ca mod de existență. Andrei Codrescu în spațiul textual al dezrădăcinării*. Editura Muzeul Literaturii Române. București, 2013.
- Wills, David. *Dorsality. Thinking Back through Technology and Politics*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 2008.

²⁵Wills, David. *Dorsality. Thinking Back through Technology and Politics*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 2008, 107.